

15. Павленко Н.И. Михаил Погодин / Н.И. Павленко. М.: Памятники исторической мысли, 2003. – 360 с.
 16. Погодин М.П. О древнем языке русском. (Письмо к И. Срезневскому). – Москвитянин, 1856. – Т. 1. – № 2. – С. 113–139.
 17. Погодин М.П. Исследования, замечания и лекции о русской истории. – Т.П. – М., 1846 – 345 с.
 18. Почивалова А.В. Историческая концепция М.П. Погодина: автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / А.В. Почивалова; Пензенский государственный педагогический университет им. В.Г. Белинского. – Пенза, 2010.
 19. Сорокін К.Е. Геополітичні сучасності і геостратегія України. – К., 1996. – 167 с.
 20. Субтельний О. Україна. Історія. – К.: Либідь, 1991. – 512 с.
 21. Умбрашко К.Б. М.П. Погодин: Человек. Историк. Публицист / К.Б. Умбрашко. – М.: ИРИ РАН, 1999. – 293 с.

Гедин М.С. Проблема исторического наследия Старокиевского государства в научной полемике М.П. Погодина и М.А. Максимовича

Проанализированы ключевые аспекты научной полемики между М.П. Погодиным и М.А. Максимовичем, а также показаны принципиально разные взгляды русского и украинского ученых на истоки, развитие истории и историческое значение Старокиевского государства.

Ключевые слова: Старокиевское государство, историография, историческое наследие, историческое значение, полемика.

Gedin, M.S. The problem of the historical legacy of Old Kiev State in a correspondence of M.P. Pogodin and M.A. Maksimovich

Analyzed key aspects of the scientific debate between M.P. Pogodin and M.A. Maksimovich and shows fundamentally different views of Russian and Ukrainian scientists on the sources, history development and historical meaning of Old Kiev State.

Key words: Old Kiev State, historiography, historical legacy, historical meaning, controversy.

УДК 94(37):930.2Драгоманов

Лагодзінський В.В.

Михайло Драгоманов про історію Риму за царської доби

Аналіз наукової спадщини Михайла Драгоманова свідчить про його ґрунтовне ознайомлення з римською історією царської та республіканської доби. При цьому, здаються недостатньо обґрунтованими звинувачення його в намаганні принизити Республіку і взагалі початковий етап в історії Риму задля звеличення Імперії. Драгоманівське бачення ранньої римської історії зумовлене його розумінням прогресу людства. Історик вважав, що кожний народ у своєму розвитку проходить певні ступені, які органічно змінюють одна одну. За Драгомановим, прогрес залежить від розумового розвитку народу. При цьому розвиток кожного народу залежить від поєднання багатьох внутрішніх і зовнішніх факторів, може уповільнюватись і пришвидшуватись залежно від обставин.

Ключові слова: Михайло Драгоманов, історіографія, історія Риму.

Історія Стародавнього Риму за доби царів не була спеціальною темою антикознавчих студій Драгоманова. Цій темі він не присвятив окремої роботи. Тому й не дивно, що до неї нечасто звертаються сучасні науковці, які вивчають творчу спадщину Михайла Петровича. Поодинокі зауваження розкидані в працях загального характеру. Більш ґрунтовними здаються дослідження В.С. Шиловцевої, яка аналізувала погляди Драгоманова на кризу та падіння римської республіки російських дослідників другої половини XVIII–XIX ст. в своїй кандидатській дисертації [7] та окремих статтях [6]. Спеціальна стаття з цієї теми з'явилася за авторством В.Гарнаги [1].

Поміж тим, у працях М.П. Драгоманова з античної історії сама тема ранніх часів римської історії звучить досить часто. До історії Стародавнього Риму VIII–I ст. до Р.Х. М.П. Драгоманов звертався у своїй дисертації pro venia legendi (на право читання лекцій в університеті) «Император Тиберий», магістерській дисертації «Вопрос об историческом значении Римской империи и Тацит», у наукових статтях «О состоянии женщины в первый век римской империи», «Государственные реформы Диоклициана и Константина Великого», «Палатинский холм в Риме по новейшим раскопкам (1847–

1872)», «Положение и задачи науки древней истории», популярних виданнях «Рай і поступ» і «Заздрі боги» – тобто у переважній більшості своїх антикознавчих досліджень.

Слід сказати, що в історіографії можна зустріти закиди про ангажованість Драгоманова в характеристиці переходу від Республіки до Імперії, у намаганні принизити республіку задля ідеалізації Імперії. Так, В.Гарнага пише: «Мету звернення вченого до історії царського і республіканського Риму можна охарактеризувати такими його словами: «захищаючи римську імперію від звинувачень і принижень, які здавались нам несправедливими, ми повинні були звернутись до аналізу також несправедливих піднесень республіки». На нашу думку, така мета історичного дослідження ставить під сумнів можливість зваженого підходу автора до аналізу історичного матеріалу» [1, с.90]. Щоправда, в даному випадку дослідник скоротив слова Драгоманова, які повністю мали б звучати так: «Захищаючи римську імперію від звинувачень і принижень, які здавались нам несправедливими, ми повинні були звернутись до аналізу також несправедливих піднесень республіки і варварського вторгнення» [2, с.413;3, с.396]. Крім того, ці слова написані Драгомановим уже після того, як він написав свою працю, що стала, фактично, заключною в його розробці антикознавчої проблематики: більшість інших написана і опублікована ним раніше. Можна не погодитися і з деякими іншими зауваженнями щодо методологічних і загальнотеоретичних поглядів Драгоманова під час розробки цієї теми, але обсяг нашого дослідження змушує нас відмовитися від такого відступу.

Щодо царського Риму Драгоманов висловлюється не те що непослідовно. Скоріше, він розглядає його лише у зв'язку з загальною логікою римської історії, її внутрішнім смислом. Так, вчений критикує широко поширену періодизацію римської історії, за зразок якої він бере поділ Вебера, «о трех курсах которого все говорят, что они представляют резюме признанных современной наукой взглядов на историю человечества» [4, с.19;5, с.142], – зауважує він. За цією періодизацією вся історія Риму поділяється за такою схемою: I) Рим під владою царів і патриціїв (753–366); II) Героїчний період Риму (366–146); III) Моральний занепад Риму; IV) Римська імперія [4, с.19;5, с.142]. Драгоманов з цим не погоджується: «Оставим в стороне неестественную непропорциональность приведенного деления римской истории ... это деление поражает субъективностью и отсутствием исходной точки» [4, с.19;5, с.142]. Для нього, як для історика, такою висхідною точкою має бути хід розвитку римської держави: «Ясно, что за исходную точку разделения его истории нужно взять развитие или изменение государственных учреждений» [2;3].

Але при цьому Драгоманов виділяє два аспекти розвитку Стародавнього Риму як держави. Перший – це перехід від держави міської до територіальної, «всесвітньої». Другий – влаштування, «устроєння» завойованого світу, в якому слід бачити не тільки історію власне римлян, а історію всього населення, що ввійшло до складу «всесвітньої держави» [4, с.19;5, с.142–143]. Він співчутливо відгукується на зауваження Теодора Моммзена про те, що римська історія є не що інше, як поступова інкорпорація в середовище переможених. У такому випадку, робить свій висновок Драгоманов, весь хід римської історії набуває внутрішньої єдності: «Если действительно в этом главный смысл римской истории, то весь ход ее от допущения Сервием Туллием плебса в войско до признания права римского гражданства за всем свободным населением империи, совершенного Антонинами и законченного уже законодательством Юстиниана, представляет одно органическое целое» [2, с.7;3, с.12]. А в іншому місці, кількома сторінками нижче, узагальнююче все сказане, констатує: «Такою представится нам история римского государства, если смотреть на нее как на историю государства, т. е. историю политических учреждений и всего населения стран, которые находились в соприкосновении с Римом» [2, с.15;3, с.19].

Таким чином, обидва аспекти римської політичної історії взаємозв'язані: «Самая история и перемена политического устройства в римском государстве получает всемирный интерес не столько сама по себе, сколько по тому, в какой мере та или другая форма способствовала большему или меньшему расширению римского влияния и облегчала упомянутую выше инкорпорацию и распространение равенства в правах» [2, с.8;3, с.12]. Звідси і поділ римської історії, хоча й дуже схематичний, який пропонує Драгоманов ще в своєму дослідженні часів Діоклетіана і Константина і продовжує в своїй узагальнюючій монографії: «I) Рим – государство городское: сначала патриархальная монархия, потом патрицианская республика, далее патрицианско–нобилитанская; II)

Римское государство территориальное: сначала борьба аристократического государства с новым, потом торжество последнего и завершение его в систему правительственной опеки и монархической централизации» [4, с.19;5, с.143].

Неважко помітити, що в такому поділ римської історії на два основні етапи другий етап представляє собою фактично Римську імперію в її поступовому утвердженні та еволюції. Що ж до першого етапу, то в ньому Драгоманов об'єднує царську добу і часи Римської республіки. Спільним для вченого у цих часах є те, що на цьому етапі Рим являє «державу міську», якщо буквально слідувати його термінології, а по–суті – ця держава є державою власне римлян, тобто античною громадянською общиною, римською цивітас.

Царська доба при цьому характеризується як «патріархальна монархія». Вдаючись до порівняльно–історичного методу, Драгоманов уподібнює її іншим народам.

Тут варто зауважити, що Драгоманов дійсно критично ставиться до ідеї стадіальності в історичному процесі, як це справедливо зауважується в сучасній історіографії [1]. Він дійсно піддає критиці висновки і підходи з цього приводу і Гердера, і Гегеля, і висновки стосовно всесвітньої історії Лорана [3, с.222–229]. Але критика ця конструктивна. В її основі – відкидання ідеї закріплення певних ступенів історичного розвитку за певними народами, а не самої ідеї його «ступенеподібності». Для Драгоманова про це свідчать успіхи у вивченні життя народів Стародавнього Сходу і «первісного стану арійських народів» [2, с.226;3, с.226]. «Оказывается, таким образом, – робить висновок Драгоманов, – что ступени общечеловеческого развития существуют действительно, но только не народы представляют ступени развития жизни общего организма, называемого человечеством, но каждый народ проходит известные более или менее общие ступени развития» [2, с.227;3, с.226]. Драгоманов не відкидає і ідеї прогресивного розвитку, тільки розвиток цей відбувається в середовищі кожного народу і залежить від дуже різних факторів: «Размер государственной территории, внешние отношения, этнографический состав, влияние народов, находящихся на других ступенях развития, и т.п. – все это оказывает огромное влияние на прогрессивное движение, совершающееся в среде каждого народа, дает преобладание то одному общественному элементу, то другому, задерживает или сокращает время для каждого периода развития, словом, производит множество разнообразнейших перестановлений и видоизменений, усложнений, повторений форм жизни народа, которые и отличают историю его от других. При этом разнообразие влияний может производить то, что один и тот же народ в известное время не будет иметь ничего общего с собою же в другое время, так что признать одну известную форму быта за характеристический признак его истории и народности по большей части значит погрешить против исторической верности. Тем более погрешим мы против нее, если, взяв произвольно из истории каждого народа по одной черте, по одной эпохе, составим искусственную цепь народов и создадим фаталистическое учение о миссии и смене народов. Система прогрессивного развития в жизни каждого народа, развития, зависящего от множества видоизменяющих условий оказывается менее заманчиво стройною, чем система безусловного прогресса, осуществляемого разными частями единого организма – человечества; но зато она ближе к историческим фактам» [2, с.228;3, с.227–228].

Але повернемося до аналізу драгоманівського розуміння царської доби у Стародавньому Римі. Виходячи з ідеї поступового і «ступенеподібного» розвитку кожного народу, вчений приходить до висновку, що «... эпоха царства в Риме соответствует эпохе Марбодов, Гензерихов и т.п. у германцев, Киров у персов и т.д.» [2, с.228;3, с.227]. Це та доба, коли здійснюється перехід до суспільства державного і міського, через період, який прийнято було в XIX ст. називати періодом «військової демократії», а зараз, здебільшого, періодом «вождівства».

Що ж Драгоманов вкладає у таке зближення царського Риму з «Кірами у персів і т.д.»? Деякі висновки ми можемо зробити, проаналізувавши його ідеї щодо виявленя прогресу в історичному житті індоєвропейських народів. Так, на думку вченого, «... в жизни ... индоевропейских племен можно найти следующие общие ступени: а) быт кантонально–патриархальный с зародышами монархии, аристократии и жречества; б) быт героический, когда монархия, аристократия и жречество выдвигаются яснее; в) соответствующий эпохе переселения, после которой аристократия и жречество группируются около монархии, причем, смотря по обстоятельствам, то один, то

другой элемент получает преобладание; с) стремление к выработке государственных отношений на одной из названных основ – монархии или аристократии. Чаще всего аристократия жреческая или военная, или та и другая вместе, берут de facto перевес над монархией. Затем начинается борьба низших сословий, демократии, против высших, которая доводит до d) тирании и монархии или до демократической республики. Если в то же время государство расширяется, если таким образом все члены его оказываются как бы аристократией по отношению к побежденным, то начинается новая борьба, которая повторяет и усложняет известным образом представленные выше колебания» [2, с. 227–228; 3, с. 226–227].

Отже, в межах царської доби згадана вище «патріархальна монархія» у Римі характеризується, відповідно, «кантонально–патріархальним побутом», який передбачає, серед іншого, утворення зародків монархії, аристократії і жрецтва. Проте, на нашу думку, з царською добою у Драгоманова асоціюється і виділений ним у наведеній вище схемі «побут героїчний», прагнення до утвердження держави на основі монархії чи аристократії і навіть, до певної міри, початок тієї боротьби станів, яка врешті–решт доводить до, як висловлюється Драгоманов, «тиранії і монархії чи до демократичної республіки».

Список використаних джерел

1. Гарнага В. Царський і республіканський Рим в антикознавчих дослідженнях М.П. Драгоманова / В.Гарнага // Історіографічні дослідження в Україні [Текст]: [зб. наук. пр.] / Нац. акад. наук України, Ін-т історії України; [редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.]. – К.: Ін-т історії України, 2011. – Вип. 21. – С. 86–102.
2. Драгоманов М.П. Вопрос об историческом значении Римской империи и Тацит / М.П. Драгоманов. – К.: Университетская типография, 1869. – Ч.1. – VIII, 415 с.
3. Драгоманов М.П. Вопрос об историческом значении Римской империи и П.К. Тацит // Хроніка 2000: Український культурологічний альманах. – 2010. – №2(84). – С.5–418.
4. Драгоманов М.П. Государственные реформы Диоклетиана и Константина Великого: вторая пробная лекция, читанная в Университете Св. Владимира кандидатом М.Драгомановым, для получения звания приват–доцента // Университетские Известия. – Киев, 1865. – №2. – С.1–21.
5. Драгоманов М.П. Государственные реформы Диоклетиана и Константина Великого // Хроніка 2000: Український культурологічний альманах. – 2009. – № 79. – С.142–161.
6. Шиловцева В.С. Дворянські та буржуазні історики Росії про причини переходу від республіки до імперії у стародавньому Римі // Вісник Харківського університету. – 1970. – №45. – Істор. серія. Вип. 4. С.42–43.
7. Шиловцева В.С. Проблема кризиса и падения римской республики в русской историографии эпохи разложения феодально–крепостнических отношений и развития капитализма (вторая половина XVIII–XIX вв.): Дисс. канд. ист. наук. Харьков, 1970.

Лагодзинский В.В. Михаил Драгоманов об истории Рима царской эпохи

Анализ научного наследия Михаила Драгоманова свидетельствует о его основательном знакомстве с римской историей царской и республиканской эпох. При этом, кажутся недостаточно обоснованными обвинения его в попытке унижить Республику и вообще начальный этап в истории Рима для возвеличивания Империи. Драгомановское видение ранней римской истории обусловлено его пониманием прогресса человечества. Историк считал, что каждый народ в своем развитии проходит определенные ступени, которые органично сменяют друг друга. Согласно Драгоманову, прогресс зависит от умственного развития народа. При этом развитие каждого народа зависит от сочетания многих внутренних и внешних факторов, может замедляться и ускоряться в зависимости от обстоятельств.

Ключевые слова: Михаил Драгоманов, историография, история Рима.

Lahodzinsky, V.V. Myhailo Drahomanov about the history of czarist Rome

Analysis of the scientific legacy of Myhailo Drahomanov demonstrates his profound knowledge of the history of czarist Rome and its republican times. The allegations of his attempt to humiliate the Republic and all initial stage in the history of Rome to the exaltation of the Empire seem to be insufficiently substantiated. The Early Roman history vision of Drahomanov is due to his understanding of human progress. The scholar believed that every nation goes through certain stages of its development that seamlessly replace one another. According to Drahomanov progress depends on the mental development of people. But at the same the development of every nation depends on a combination of many internal and external factors that can slow down or accelerate according to the circumstances.

Key words: Myhailo Drahomanov, historiography, the history of Rome.